

Eesti päevalehtede muutumine Esimese maailmasõja ajal 1914–1917

Roosmarii Kurvits

Ülevaade. Artikkel käsitleb eesti kesksete päevalehtede Postimees, Päevaleht ja Tallinna Teataja muutumist Esimese maailmasõja ajal. Analüüs näitab, et ajalehtede sisu ja vorm muutusid kohe Esimese maailmasõja alguses. Sõjainfo sai valdavaks ja paigutati lehenumbri esiplaanile. Ajakirjanikud selgitasid sõjasündmuste kulgu, trükiti suuri sõjapiirkondade kaarte. Palju infot avaldati tavaliste eesti sõdurite kohta, nädalalisades ilmus arvukalt sõdurite fotoportreesid. Lehenumbri algusse sõnastati olulisemate sõjasündmuste kokkuvõtted, mida rõhutati suurema trükikirja ja mitmeveerulise laoga. Olulisemad tekstid ja tekstiosad laoti suuremas ja paksemas kirjas. Lugusid hakati rohkem pealkirjastama. Samas uudisžanri struktuur muutus vähe.*

Võtmesõnad: sõda, eesti ajakirjandus, ajakirjandusžanrid, ajakirjandusfotod, ajalehtede visuaalne vorm, eesti keel

Maailma ajakirjanduse ajaloos on märgitud sõdade revolutsioneerivat mõju ajakirjanduse arengule. Näiteks Hispaania-Ameerika sõja ajal 1898 hakkasid USA ajalehed kasutama mitmeveerulisi ja suuremaid pealkirju. Lahesõda 1990 oli esimene sõda, mille info jõudis inimesteni reaalselt, sõdivate riikide ametlikud tõlgendused aga hiljem.

* Uuring on valminud Euroopa Regionaalarengu Fondi (Kultuuriteooria tippkeskus) ja sihtfinantseeritava teema SF0180002a07 toel. Täna artikli kaht anonüümset retsensenti kasulike soovitude eest.

Eesti ajakirjanduse ajaloo käsitlustes on põgusalt esile toodud, et seoses Esimese maailmasõjaga muutus kiiresti ja põhjalikult eesti ajalehtede sisu ja vorm (Aru 2002a: 41–42, Kurvits 2010: 172–174, 180, 182, 203 jm). Samas pole muutusi täpsemalt käsitletud, maailmasõjaaegse ajakirjanduse arengud on jäänud vahetult järgnenud ajastute varju (1917.–1918. aastate võimuvahetuste aegne ajakirjandus ja ajakirjanduse areng iseseisvunud Eestis). Käesolevas artiklis uuringi eesti suurimate päevalehtede temaatilist, žanrilist ning kujunduslikku muutumist Esimese maailmasõja ajal. Selleks vaatlen ajalehti Postimees, Päevaleht ja Tallinna Teataja aastatel 1914–1917.

1. Varasemad uuringud: Sõja mõju ajakirjandusele

Senised rahvusvahelised uuringud toovad esile eelkõige sõja otsest mõju ajalehtede kujundusele, vahetu mõju žanrilisele arengule ei ole ühemõtteliselt kindel.

Kõige varasema „sõjasaadusena“ on ajakirjandusuurijad esile toonud uudiste struktureerimise nn pööratud püramiidina (olulisim info alguses, järjest vähemoluline tagapool) Ameerika kodusõja mõjul 1861–1865. Populaarne põhjendus selle uuenduse kohta on tehnoloogiline: sõjaaegsete ebakindlate telegraafiliinide tõttu panid reporterid olulisema info uudislugude algusse (nt Noelle-Neumann jt 1994: 95–97, Donsbach 2008: 3346, 5050). Selle seose olemasolu on viimase poolsajandi jooksul uurijate poolt siiski vaieldavaks peetud või eitatud (vt ülevaadet Pöttker 2005: 55–56).

Esimene kindel „sõjasaadus“ on *bannerite* (kogu lehekülje laiuste suures kirjas pealkirjade) kasutamine ajalehtedes. Need tõi ajakirjandusse W. R. Hearst sensatsioonilises New Yorgi ajalehes Journal Hispaania-Ameerika sõja eel ja ajal aastail 1897–1898. Hearst võttis need kasutusele propagandavõttena Hispaania-vastastes ja sõdaõhutavates uudislugudes (Mott 1962: 541–544, Hutt 1973: 80–82).

Lääne ajakirjanduses laiemalt jäi see võte veel rohkem kui 15 aastaks haruldaseks kurioosumiks.

Tugevamalt mõjutas ajakirjandust Esimene maailmasõda. Telegraafi laialdase kasutuse tõttu sai info kiiresti levida ja sõdivad riigid piirasid ajakirjanike liikumist, tsenseerisid ajakirjandust ja inimeste kirjavahetust, et vaenlane ei saaks talle kasulikku infot ning elanikkond ei saaks soovimatut infot. Samuti hakkasid sõdivad riigid esmakordselt sihipäraselt ja järjekindlalt rakendama propagandat avaliku arvamuse vormimiseks (enda sõdimise õigustamiseks, sõdurite värbamiseks, vaenlase demoniseerimiseks jne). USA asutas aprillis 1917 esimese propaganda- ja tsensuuriagentuuri Avaliku Info Komitee (*Committee on Public Information*; vt nt Mott 1962: 619, 623–627, Schudson 1978: 143–144).

Pärast Esimest maailmasõda jõudis paljude lääneriikide ajakirjandus professionaalse ajakirjanduse ajastusse (kui kasutada Walter Lippmani terminit 1931. aastast). Välja kujunesid ajakirjanduse professionaalsed standardid: lipukirjaks sai objektiivsus ja neutraalsus, valdavaks sai uudiste struktureerimine pööratud püramiidina (tähtsam info loo alguses), ajalehtede visuaalne vorm muutus modernseks (selge struktuuriga leheküljed silmatorkavate mitmeveeruliste pealkirjade ja fotodega). Sellist arengut on kirjeldatud näiteks USA lehtedes (Schudson 1978: 121–159, Barnhurst, Nerone 2001: 219–254), Hollandi lehtedes (Wijffes 2007: 79, Wolf 2007: 90–91), Skandinaavia lehtedes (Mervola 1995: 189–249, Kolstrup 2005; Høyer, Nonseid 2005) ja Briti lehtedes 1930. aastatel (Hutt 1973: 88–129, LeMahieu 1988: 253–273).

Samas ei ole ma leidnud detailseid empiirilisi andmeid ega analüüse ei sõja-aegsete ega sõjaga seotud muutuste kohta. On vaid lühidalt osutatud, et sõda oli modernsete muutuste katalüsaator (Broersma 2007: 181–182), Euroopa ajalehed hakkasid esikülge kasutama olulisemate uudiste esitlemiseks, sinna ilmusid suured

pealkirjad ja illustratsioonid. Kohe sõja algul sai Inglise päevalehtedes igapäevaseks *bannerite* ja topeltveeruliste pealkirjade kasutamine olulisemate sõjauudiste esiletoomiseks (Hutt 1973: 88–94). Seni oli näiteks Londoni soliidsetes lehtedes tavaline, et esiküljel olid reklaamid ja kuulutused (Marzolf 1984: 534–535).

Ka Eesti ajaloos on sõdadel olnud mobiliseeriv mõju ajakirjanduse tekkimisele ja laiemale levimisele. Esimene eestikeelne ajaleht Tartu maa rahwa Näddali-Leht alustas 1806. aastal ilmumist küll eelkõige valgustusliku väljaandena, pakkumaks maarahvale uusi kasulikke teadmisi, aga oluline ajend oli ka käimasolevad Napoleoni sõjad. Säilinud lehenumbrite sisus moodustavad just sõjasõnumid suurima rühma (31%; Peegel 1998: 13). 1854. aastal, kui ei ilmunud ühtki eestikeelset perioodilist väljaannet, asutati Krimmi sõja (1853–1856) kajastamiseks jätkväljaanne (ebaregulaarne uudisajakiri) Tallinna koddaniko ramat omma söbbradele male (1854–1857, 12 annet; Peegel jt 1994: 87–90). Saksa-Prantsuse sõda pani aluse telegraafiuudiste regulaarsele avaldamisele eesti ajakirjanduses: Eesti Postimehes hakkas ilmuma rubriik „Telegrammid“ (alates 22.07.1870) ja Perno Postimehes „Telegrahwi sõnnumed (Depeschen)“ (alates 29.07.1870). Sõjad tõstsid ka ajalehtede tiraaže. Ajakirjanik Peeter Grünfeldt on meenutanud, kuidas kiratseva Eesti Postimehe omanik Jakob Tülk 1890. aastate alguses lootusrikkalt sõda ootas: „Maailma asjad on keerulised, nüüd sõda enam tulemata ei jää. Ja kui ta tuleb, siis saab ka meie leht jälle hulga lugejaid. Jah, sõda, sõda, sõda!“ (Grünfeldt 1923: 43) Suurimad tiraažitõusud eesti ajakirjanduses ongi teada Esimese maailmasõja algusest. Näiteks päevalehe Postimees tiraaž oli enne sõja algust 1914. aasta suvel 11–13 tuhat eksemplari, aasta lõpuks umbes kaks korda rohkem: 25 tuhat (Aru 2008: 183).

Sõja konkreetset mõju eesti ajakirjanduse arengule saab välja lugeda monograafiast ajalehtede välimuse muutuste kohta aastail

1806–2005 (Kurvits 2010). Selles on kontentanalüüsi abil uuritud kolme keskse eestikeelse ajalehe (Postimees, Päewaleht ja Tallinna Teataja) välimust viieaastase intervalliga. Esimese maailmasõja ajajärku langevad aastad 1910 ja 1915. Nende aastate võrdluses on näha, kuidas muutus viie aasta jooksul info esitlemine. Pealkirjade kasutamine kasvas hüppeliselt: 1910. aastal oli ilma pealkirjata 66% lugudest, 1915. aastal 31%. Fotode kasutamine kasvas palju Päewalehes (2 ☉ ~270 fotot aasta jooksul), aga teistes lehtedes vähenes (Kurvits 2010: 98, 104, 114, 192). Samas ei saa analüüsist teada, kas need muutused toimusid sõja ajal või juba enne Esimese maailmasõja algust.

Siiski on antud uurimuse kvalitatiivses analüüsis lühidalt esile toodud ka seda, kuidas sõda muutis lehenumbri struktuuri. Kui enne sõda alustati numbrit juhtkirjade ja õpetlike artiklitega, siis kohe 1914. aasta suvel toodi sõjauudised lehe algusse, juhtkiri ja artiklid paigutati nende järele. Samuti hakati esikülje algul välja tooma tähtsamate sõjasündmuste loetelu (suures kirjas üksikud laused olulisemate sõjauudistega). Uudne oli ka samateemalise info koondamine kokku, ühe suurema pealkirja alla (seni oli sama sündmust käsitlev info laiali mitmes rubriigis vastavalt info päritolule, nt Tolstoi surm rubriikides „Wene riigist“, „Ajakirjanduse ülewaade“, „Wene telegraphi-agenturi telegrammid“ jm) (Kurvits 2010: 172–174).

Selle artikli eesmärk on uurida põhjalikult, kuidas konkreetselt muutis Esimene maailmasõda eesti ajakirjandust. Esiteks vaatan, missugused muutused toimusid ajalehtede temaatikas ja sisus, uudiste struktuuris ja pealkirjastamises, fotokasutuses, lehtede visuaalses vormis ja lehenumbrite struktuuris. Teiseks analüüsin, kas on võimalik tuua välja uuenduste ja sõja vahelisi põhjuslikke seoseid.

2. Materjal ja meetod

Sõja mõju uurimiseks analüüsin kolme tollast keskset eestikeelset ajalehte – Postimeest, Päewalehte ja Tallinna Teatajat – aastatel 1914–1917. Need on tollase eesti ajakirjanduse professionaalseimad ja moodsaimad väljaanded: üldsisuga päevalehed, kirjastusühisuste kesksed väljaanded, mis pretendeerisid üle-eestilisele levikule, suurimate tiraažidega ajalehed, kõige järjekindlamalt ilmuvad, tegijaiks tollased parimad ajakirjanikud. Lehenumbri olid tavaliselt 4-leheküljelised, u A2-formaadis.

Vanim neist on Tartu ajaleht Postimees, mis alustas ilmumist 1886 ja ilmus alates 1891. aastast päevalehena. Postimees oli Liivimaa kubermangu keskne eesti ajaleht, tiraažiga 11–13 tuhat eksemplari. Lehe omanikuks ja toimetuse juhiks oli alates 1896. aastast Jaan Tõnisson. Toimetuses töötas 10–15 ajakirjanikku (vt Aru 2008: 176–189 jm).

Päewaleht oli alustanud ilmumist 1905. aasta lõpus Andres Perti eestvõttel. Novembris 1908 omandas lehe Tallinna Eesti Kirjastusühisus, plaaniga muuta Päewaleht parteideüleseks uudisleheks. Esimese maailmasõja algul oli Päewaleht Eestimaa kubermangu keskne eesti ajaleht, tiraažiga 13–15 tuhat eksemplari. Lehte juhtis alates 1908. aastast Georg Eduard Luiga, enamik toimetuse liikmeid oli aga Päewalehte tulnud paar kuud enne maailmasõja algust, sest vastuolude tõttu Luigaga ja palgakonflikti pärast oli veebruaris 1914 peaaegu kogu toimetus töölt lahkunud (Sõjaeelse Päewalehe kohta pikemalt vt Pusta 2010 [1936]: 81–89, Veski 1974: 209–213, Kokk, Aru 2005: 25–50 jm).

Tallinna Teataja asutasid 1910. aasta veebruaris ajakirjanikud, kes olid ajalehest Virulane ideoloogilistel põhjustel lahkunud (Johannes Reinthal, Eduard Hubel, Paul Olak, Jakob Mändmets jt). Augustis 1911 sai lehe väljaandjaks kirjastusühing Ühiselu. Maailmasõja

alguses oli Tallinna Teataja kahest eelnevast lehest nõrgema identiteediga, majanduslikult ebastabiilsem ja väiksema toimetusega (7–8 ajakirjanikku) (vt Kruustee 1938, Aru 2002b: 44–49, Metsanurk 2005: 493–502).

Neid kolme päevalehte uurisin kahel viisil: lähilugemise ja kontentanalüüsiga¹. Lähilugemist kasutasin laiemate ajakirjanduslike muutuste registreerimiseks 1914–1917 kolmes päevalehes ja nende pildilisades (ajakirjad Wirmalised 1914–1915, Perekonnaleht 1914–1916 ja Külaline 1914–1915). Uurisin läbi nelja aasta ajalehed ja pildilisad (need lõpetasid tšingi- ja paberipuuduse tõttu ilmumise 1915–1916), et jälgida muutusi ajalehtede temaatikas, info esitamise viisis ja toimetamises, kujundusvõtetes, fotokasutuses ja ajalehenumbri struktuuris. Kontentanalüüsi kasutasin 12 lehenumbri detailseks kaardistamiseks, igast uuritud ajalehest üks lehenumber aasta kohta. Siin oli uurimuse alguspunktiks 16. juuni 1914 (vkj), mil eesti ajalehed teatasid Austria troonipärija Franz-Ferdinandi tapmisest. Järgmised lehenumbrid on võetud aastase vahega: 16. juuni 1915, 1916 ja 1917. Analüüs lõpeb 1917. aastaga, kuna seejärel jäi maailmasõda ajalehtedes selgelt tagaplaanile ning esiplaanile tõusid Venemaa revolutsioonid ja nendest ajendatud sündmused: bolševistlik ja Saksa okupatsioon Eestis, Vabadussõda. Lisaks, juunis 1918 ilmus uuritud ajalehtedest ainult Postimees, teised kaks olid Saksa okupatsioonivõimude poolt suletud ning alustasid taas ilmumist okupatsiooni lõpul novembris 1918.

Kontentanalüüsiga uuritud 12 lehenumbrit võib tunduda liiga väike materjalihulk, et tuua esile olemuslikke muutusi ja teha nende

¹ Kontentanalüüs ehk sisuanalüüs on uurimismeetod, mis kirjeldab kommunikatsiooni silmaga nähtavat sisu (*manifest content*) objektiivselt, süstemaatiliselt ja kvantitatiivselt (Titscher jt 2000: 57). Analüüsimisel jagatakse uuritav sisu selgelt piiritletud koostiselementideks, mis seejärel liigitatakse alaosadeks, mida loendatakse ja/või mõõdetakse. Siinses uurimuses kasutan kontentanalüüsi pealkirjade sõnastuse ja uudiste struktuuri uurimiseks.

põhjal laiemaid üldistusi, aga tuleb arvestada, et käsitlen igapäevaseid, kõige rutiinsemaid ajakirjanduspraktikaid, tegemist on tüüpiliste ajalehenumbritega ja analüüsitud ühikute arv on kõigi aastate puhul statistiliselt representatiivne. Siinsesse artiklisse on valitud kaks kõige karaktersemat näitajat: lugude pealkirjastamine ja uudislugude struktuur.

Kontentanalüüsi uurimiskategooriate moodustamisel lähtusin varasematest samateemalistest empiirilistest analüüsides (Pöttker 2003, Høyer, Nonseid 2005, Harro 2001, Harro-Loit 2005, Kurvits 2010), mida kohandasin ja täiendasin vastavalt praeguse uuringu materjalile.²

Empiiriline uurimismaterjal on kitsalt fokuseeritud neljale sõja-aastale, kuid siiski on võimalik teha laiemaid üldistusi, toetudes lisaks varasemate uuringute tulemustele (Harro 2000, 2001, Harro-Loit 2005) ja olemasolevatele süstemaatilistele taustateadmistele eesti ajalehtedest ja ajakirjanike tööst (eelkõige Kurvits 2010, milles on empiirilisel uuritud eesti ajalehtede välimust, aga ka temaatikat, struktuuri, pealkirjastamist, pildikasutust ning seostatud need muutused eesti ühiskondlike ja ajakirjanduslike arengutega; samuti Kurvits, Pallas 2014 ja sealsed allikad). Olemasolev taust koos sõja-aastate arengute analüüsiga võimaldab teha põhimõttelisi järeldusi eesti ajakirjanduspraktikate muutumise kohta Esimese maailmasõja ajal ja mõjul ning asetada muutused eesti ajalehtede 200-aastase arenguloo konteksti.

Järgnev ülevaade on liigendatud kahte ossa: sisulised muutused ning välimuse muutused.

² Et artikli struktuur oleks kompaktne, ei ole selles alaosas korratud kategooriate definitsioone ja näiteid. Lugeja leiab need artikli alaosadest „3.2. Žanrilised muutused” ja „4.1. Pealkirjad” (eelkõige allmärkused 4–7 ja 9–12).

3. Sisulised muutused

Päevalehtede sisu muutumine Esimese maailmasõja ajal koondub kolme märksõna ümber: ajalehtede temaatika, žanrid (uudislugude struktuur) ja info toimetamine.

3.1. Teemaatilised muutused

Esiteks vaatan keskseid teemasid. Kohe sõja alguses muutus eesti ajalehtede temaatika. Lehtedest kadusid täielikult järjeromaanid, arvustused, ilmateade, vähenes kohalike uudiste hulk. Sõjateema sai ajalehtedes ülivaldavaks. Päritolult jagunes sõjainfo kahte rühma: ametlik ja mitteametlik info.

Ametlik info tuli Peterburi telegraafiagentuuri (PTA) vahendusel. PTA andis edasi Venemaa ja selle liitlasriikide staapide igapäevased ametlikud sõjateated, samuti sõjaga seotud infokilde väliskorrespondentidelt ning vene ja välismaa ajalehtedest. Staapide teadaanded on äärmuseni tihendatud kuivad lühikesed faktiloendid sõjategevusest eri rinnetel. Infokillud on väga erineva pikkuse ja vormiga: paarilauseelised lühiuudised, mis refereerisid liitlasriikide ajalehtede pikemaid uudiseid; ühe-kahelõigulised refereeringud Saksa ja Austria ajalehtedest; PTA korrespondentide lühiuudised Rootsist, Inglismaalt jm; samuti pikad (kuni ühe-kaheveerulised) sõjakommentaarisid välismaistest ajalehtedest.

Lugeja mõjutamiseks kasutasid lehed ennekõike kaht tugevat võtet.

Esiteks, eri riikide staapide ametlik sõjainfo edastati meie-vormis. Samal leheküljel oli lugeja koos „meiega“ Gnilarja Lipas (Gnila Lipa) Lääne-Ukrainas, Meläsgerti kandis (Mollaşakir) Ida-Türgis, õhulahingus Donais' (Douai) kohal Põhja-Prantsusmaal:

[---] Enne Gnilaja Lipa juure taganemist 13. juunil lõime meie [= Vene väed] Bukatshewtsõ–Galitschi väerinnal sakslaste suurte jõudude ägedad kallaletungimised jõudsaste tagasi. [---]

[---] Meläsgerti sihis pörkas meie [= Vene] wäesalk, mis Dutahist wälja saadeti, kurdlastega kokku, pillas nad laiali ja wõttis 15. Kurdi polgu komandöri wangi. [---]

[---] Meie [= Prantsuse] lendurid wiskasid 12. juunil umbes 20 pommi, nende seas 10 155-kalibrilist, Donais waksali ja lähematesse jaamadesse. Donais waksal sai nähtawaste raskeste wigastada. (Päewaleht 16.06.1915: 1)

Selline grammatiline vorm asetas lugeja otse sõjasündmuste keskele, lõi intensiivse kõikjal- ja kohalolekutunde, kuigi infoks oli kuiv napp faktikogum. Olulisem on aga asjaolu, et antud juhul on kasutatud propagandas hästi tuntud kaasahaaravat meie-vormi, mille abil ajaleht ühendab ajalehe, lugejad ja liitlaste sõjaväed ühtseks pereks, mis vastandub vaenlasele (vt nt Fairclough 1994: 127–128).

Teiseks, PTA vahendas infot paljudest riikidest ja eri allikatest. Küllap tegi ta seda ka rahu ajal, aga siis ei olnud põhjust, et nii laiahaardeline info jõudnuks eesti lehtedesse. Nüüd oli sõda maailma sidunud: kõik riigid ja riigijuhid, eri riikide ajakirjandused ja ajakirjanikud olid kõrvuti, üksteist mõjutamas, omavahel põimunud. PTA refereeris Rootsi lehtede refereeringu järgi Saksa lehtedes esitatud seisukohti, tõi sõja-asjatundjate pikki kommentaare USA ja Vene ajalehtedest, Pariisi lehtede hinnanguid liitlaste sõjategevuse koordineerimise kohta jne. Näiteks: „Tokiost telegraferitakse Londonisse, et teated Wene raskete suurtükkide hülgawatest tagajärgedest Bukowinas ja Galitsias Jaapani seltskonnas suure rahulolemisega vastu on wõetud.” (Postimees 16.06.1916: 3) Kokkuvõtteks: sõja tõttu tõi eesti ajakirjandus kogu maailma eestlasele koju.

Samas ei saa muidugi öelda, et ajalehtede info andnuks sündmustest ülevaatliku pildi. Alates 12. juulist 1914 (vkj) kehtis

sõjatsensuur. Keelatud oli avaldada infot sõjavägede suuruse ja liikumise kohta; relvastuse, söögitagavarade ja arstiabikorralduse kohta; kindlustustes, sadamates ja laevadel ning sõjaväe tellimusel tehtud tööde kohta; raudteede seisukorra ja raudteevedude kohta; teedeehituse kohta; telegraafiliinide kohta; spioonide vahistamise ja karistamise kohta jne. Keelatud oli avaldada ka fotosid jm pilte, mis eelnevalt loetletu kohta kuidagi infot võisid anda. Keeld ei kehtinud vaid nende teadete kohta, mida edastasid senat või sõjaväeametkonnad (vt nimekirja „Millest praegu ajalehes kirjutada ei tohi“ Tallinna Teatajas 17.07.1914: 1).

See tähendab, et sõjasündmusi näidati läbi Vene riigi ja tema liitlaste prisma. Lehtedes ei olnud infot nende riikide sõjalistest kaotustest, mõnikord tuli ette vaid strateegilisi taandumisi enne otsustavaid lahinguid. Saksa lehtedest refereeriti lugusid Vene sõdurite üllusest, aga mitte nurjatustest (mida sealsetes lehtedes kindlasti rohkem ilmus). Küll aga anti teada, et Austria sõjavangid Siberis esitasid protesti Vene sõjavangide ebainimliku kohtlemise vastu Saksamaal. Jne.³

Mitteametlik info kajastas sõda tavalistelt inimestelt saadud tekstide ja teabe abil.

³ Võimaluse avanedes võtsid ajalehed sõna ka Eesti huvide toetuseks. Näiteks kui Vene vägede ülemjuhataja pöördus „vabastatud“ Austria-Ungari rahvaste poole, öeldes muuhulgas, et „iga rahvas võiks [...] harida oma isade pärandust – keelt ja usku [...], kusjuures rahva omapärasusest lugu peetakse“, kirjutas Tallinna Teataja juhtkirjanik X., et samasugused õigused peaksid kehtima ka eestlastele: „[mis] vabastatud rahvastele on lubatud, seda ei või ometi nende wabastajatele keelata. [...] Meil on nüüd põhjust loota, et edaspidi enam keeldu ei tule emakeelsele koolile ja kursustele, kus meie oma isade pärandust wõime harida.“ Et sellised mõtteavaldused tseensuurist läbi pääseksid, lisati ka „reveransse“ Vene suunal, nt „... on tarwis armastust mitte ainult oma rahwa ja maa wastu, waid armastust ka Wene-maa ja Wene rahwa wastu.“ (X 1914). – Tänan artikli anonüümset retsen-senti sellele nüansile tähelepanu juhtimise eest.

Kohe sõja esimestel nädalatel teises toimetusse saadetud info. Seni oli ilmunud igas lehenumbris vähemalt kümnekond kohalike kirjasaatjate sõnumit, mis kajastasid Eesti külaelu (ilmaolud ja põllutööde seis, haridus- ja seltsielu, õnnetused ja kuritööd jne). Selle asemele tulid nüüd infokillud eesti sõjameestest. Siin olid sõdurite tervitused kodustele; loetelud ja lühiteated autasustatud, haavatud ja hukkunud eestlastest; üksikud pikemad olukirjed rindelt ja haiglatest. Seejuures ei olnud üldse oluline, mis oli konkreetse eesti sõduri auste või roll sõjas. Tähtis oli see, et info oli eestlaste kohta.

Infot saadi erinevatest allikatest. Oluliseks allikaks olid sõdurid ise, kes saatsid ajalehtedele mõnikord kaastööd, aga sagedamini lihtsalt andsid teada enda olemasolust, tervitades tuttavaid ja võõraid.

Sõjameeste terwitus kaitsekraawist.

Armsad Eesti neiud ja peiud! Soowime teile palju tuhat terwist ja jõudu heina niidus, kus meil see tulus töö tegemata jääb. Meil tuleb waskkübarameestega „loogu lüüa“. Oleme noored Eesti sõjamehed teist kuud aega waenuwäljal.

Woldemar Pilli, Theodor Wilgats, August Õunapuu, Jaan Hindrek, Hans Tambant, Aabram Kall. (Tallinna Teataja 16.06.1915: 1)

Lisaks otsisid ajakirjanikud eesti sõdurite kohta infot teistest ajalehtedest, oma tuttavatelt, erakirjadest. Näiteks vene lehtedes avaldatud autasustatud ja ülendatud sõjameeste nimekirjadest avaldati eestipärased nimed („kes nimede järele arwates meie maalt wõiksid pärit olla“ – Päewaleht 16.06.1916: 1).

Nii tuli ajakirjandusse uus tegelane: Tavaline Eesti Sõjamees. Päewaleht lõi sõduriinfo avaldamiseks eraldi rubriigi „Teated sõjameeste üle.“, mis ilmus esiküljel ametliku sõjainfo järel. Siia olid koondatud lühiteated ja loetelud eesti sõdurite saatusest üksikutes polkudes (surma saanud, teadmata kadunud, haavatud, tervitavad

omakseid), lühilood hukkunud eesti sõjameestest, autasustatud sõdurite loetelud, sõdurite saadetud tervitused. Ükski sõjamees ei olnud pikalt fookuses, nad vilksatasid põgusalt ja kaootiliselt, aga samas väga järjepidevalt igas lehenumbris.

Avaldatud info oli ühtlustamata, selles leidis kadumise, surmaja haavatasamise info kõrval ka sõdureid iseloomustavaid pisi-detaile.

Heinrich Wakkermann – sai 31. mail schrapnellikillu läbi haawata, teraskild on nina juurest sisse läinud ja lõua alt välja tulnud. [---] Wennaksed Tint – üks sai 2. juunil surma, teine jäi samal päewal jäljeta kadunuks. Surmasaanu oli 12. roodust. [---] Johannes Weimann – wiibib roodus. / Arwid Derberg – 10. märtsist saadik jäljeta kadunud. [---] Paul Pahlberg – praegu üsna terane poiss; kannab selle eest hoolt, et seltsimeeste jalawarjud korras oleksid. [---] Priidik Kinsberg – langes 30. märtsil wangi. / Iwan Sassian – tubli trummilööja 4. roodus. Ühes lahingus lasti trumm puruks, mees ise jäi aga terweks. 4. järgu Georgi risti saamiseks ette pandud. (Päewaleht 16.06.1915: 1)

Staabikapten H. Paawijan on „T. P.“ [= Tartu Päewaleht] teatel haawatult wangi langenud ja wiibib Ungarimaal Debrizinis, kust sõpradele telegramm tuli.” (Päewaleht 16.06.1915: 1)

Terwitame sõjateenistusest. Kirjutage meile kodumaalt! – Saatke ajalehti! [paarkümmend nime ja aadressi] (Postimees 16.06.1916: 4)

Kerge on ette kujutada sõdurite omavahelist vestlust, kus kaaslasi just samade iseloomulike detailidega identifitseeriti.

3.2. Žanrilised muutused

Teiseks vaatan žanride arengut Esimese maailmasõja ajal. Siin keskendun uudislugude struktuurile ning jätan kõrvale juhtkirjad, kommentaarid, arvustused jms. Arvestades arenguid 1920. aastate eesti ajalehtedes (Harro 2000, 2001, Kurvits 2010), võib eeldada, et olulised muutused toimusid just uudislugudes.

Analüüsimiseks jagasin uudislood struktuuri järgi rühmadesse. Sain kaks suurt rühma, kummaski omakorda kaks alaliiki:

1) traditsioonilised mittehierarhilised, narratiivsed struktuurid, milles ühtki sisulist seika ei tõstetud teiste seast eriliselt esile: kronoloog⁴ ja kast⁵;

2) moodsad, infot hierarhiseerivad struktuurid, mis tõstsid tekstide kommunikatiivset efektiivsust – olulisemad, uudisväärtslikumad faktid koondati loo algusse või keskele: pöördpüramiid⁶ ja romb⁷.

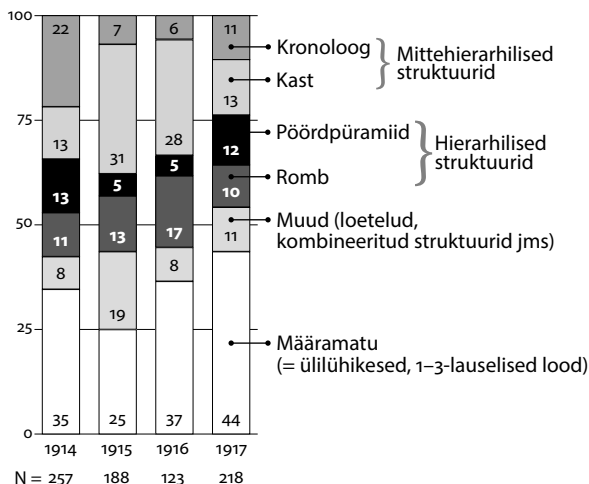
Lisaks kasutati ka muid struktuure, nt nimekirjad-loetelud, kombineeritud struktuurid, kus ühe loona esitatud mitu iseseisvat narratiivi jms. Väga palju oli ülilühikesi (1–3-lauselisi) uudislugusid, mille struktureerimispõhimõtteid ei ole võimalik selgelt määratleda (vt jaotusi joonisel 1).

⁴ Kronoloog-struktuur – sündmusega seotud faktid on loos järjestatud ajaliselt.

⁵ Kast-struktuur – sündmusega seotud fakte loetletakse üksteise järel, sündmuste ajaline järjestus loost ei selgu.

⁶ Pööratud püramiid – loo alguses esitatakse kõige olulisemad sündmusega seotud faktid, seejärel järjest vähemolulised. Sageli kasutatakse juhtlõiku, mis annab ühe lausega vastuse kõige olulisematele uudisküsimustele (kes? mis juhtus? millal? kus?).

⁷ Romb-struktuur – loo kõige olulisematele faktidele eelneb sissejuhatus, mis annab teavet info päritolu või sündmuse konteksti kohta.

Joonis 1. Uudislugude struktuur 1914–1917

Protsent uudislugude arvust. Päevalehtede Postimees, Päevaleht, Tallinna Teataja keskmine (16. juuni lehenumbri). Joonise aluseks olevad absoluutarvud on toodud artikli lisa.

Esimese maailmasõja alguseks ei olnud eesti ajakirjanduses kujunenud välja üht valitsevat moodust uudislugude struktureerimiseks. Rohkem kasutati traditsioonilisi, ilma hierarhiata struktuure ja ülilühikesi lugusid, mille struktuuri pole võimalik määrata (kumbagi 35%), vähem moodsaid, infot hierarhiseerivaid struktuure (24%; vt joonis 1). Variatiivsust peegeldab hästi samade sündmuste struktureerimine eri lehtedes erineval viisil. Näiteks laevaõnnetusest Volga jõel kirjutas Postimees kronoloogiliselt, Päevaleht aga koondas olulisema info loo algusse (pööratud püramiid):

Kaasanis, 14. juun. – Marinski Possadi lähedal pääses laewa „Tsaritsa” neljanda klassi ruumides tuli lahti. Laew pööras kalda poole, reisijad hüppasid wette. Suurema osa reisijaid wõttis üks „Samoleti” seltsi aurulaew oma pääle. Laew põles ära. 12 inim.

on ära uppunud. Kui palju ära põlesid, ei ole teada. (Postimees 16.06.1914: 3)

Marinski-Possadist. 15. juunil. 12 uppunu surnukehadest auru-laewa „Tsaritsa“ pealt on 7 üles leitud. Põlenute arw on teadmata. Tulekahju algas öösel wastu 14. juunit, kui kõik magasid. Tekkis suur segadus. Laewa kapten Nasarow hüppas laewalt wiimasena wette. Kassa ja dokumendid said tuleroaks. Laewaseltsi walitus andis pääsenutele edasisõitmiseks 2–3 rubla. [...] (Päewaleht 16.06.1914: 5)

Kokkuvõttes oli sõja algul edastatud pikemate uudislugude kommunikatiivne efektiivsus üsna madal. Vaid 13% kõigist uudislugudest olid kesksed faktid koondatud loo algusse. Seega pidi lugeja päevasündmustest ülevaate saamiseks lugema lugusid algusest lõpuni.

Võiks oletada, et Esimene maailmasõda tõi eesti ajalehtedesse rohkem hierarhiseeritud struktuuriga uudiseid, aga nii see ei olnud. Sõja esimesel aastal kasvas kõige rohkem hoopis kast-struktuuri ja muude struktuuride kasutamine (13 ● 31% ja 8 ● 19%), vähenes aga kronoloogilise struktuuri ja pöördpüramiidi kasutamine (22 ● 7% ja 13 ● 5%; vt joonis 1). Põhjusti on kaks.

Esiteks, kast-struktuuriga uudislugude hulk kasvas, sest sõda tõi nii palju infot, et toimunut ei kirjutatud pikalt lahti, vaid esitatigi kõige olulisemate sündmuste loetelusid. Näiteks sõdivate riikide staapide ametlikud teadaanded olid sündmuste kokkusurutud, ilma hierarhiata loetelud, mis jagati geograafiliselt rubriikidesse (Postimehes 1916 nt „Ida sõjawäli“, „Lääne väerind“, „Kaukasuse väerind“; „Merelt“, „Italia sõjawäli“ jne). Vene staabi teadaanne algas näiteks nii:

Riiast lõuna-ida pool algas waenlane öösel wastu 14. juunit pealetungimist suuremate jõududega Pulkarni poolt küljest.

Tormijooksu eel awas waenlane meie seisukohtade peale marulise tule, kuna warjamiseks suitsupilwe üles laskis. Õigel ajal kohale jõudnud abiwägede ja suurtükitle abil wisati sakslased suurte kahjuga tagasi.

Düüna ääres ja Jakobstadi piirkonnas püssi- ja suurtükitlewahetus.

Waenlase lennumasinad pilluwad sagedaste pommisid meie seisukohtadele. Öösisel pommitamisel (öösel wastu 14. juunit) pilluti Saksa lennumasinatelt Dwinski peale 68 pommi. Inimeste kaotused ja purustamise kahjud tähtsusetu. Pölesid ära 2 wagunit petroleumi. [---] (Päewaleht 16.06.1916: 1)

Teiseks, uudiste struktuuriline variatiivsus suurenes, eriti aastatel 1915 ja 1917. Põhjuseks oli asjaolu, et palju avaldati vahendatud infot, eelkõige PTA refereeringuid vene ja välismaistes lehtedes avaldatud uudistest, reportaažidest ja kommentaaridest. Kui nüüd eesti ajalehed seda infot omakorda refereerisid, siis „pakkisid“ nad eri žanrid kokku lugudeks, kus esmalt nimetati, kust info pärit on, ja seejärel tuli info ise. Tulemuseks oli romb-struktuur. Lisaks oli pikematesse lugudesse sisse põimitud ka reportaažlikke sündmuspilte ja toimetusepoolseid kommentaare.

„B. W.-le“ [= Petrogradi päewaleht Биржевые ведомости] kirjutatakse tegewast sõjawäest: Üksküla piirkonnast tulnud inimene jutustab, et paljudes kohtades Dwinski [= Daugavpils] wõitluserinnal nüüd kõwendatud wõitlust maa-aluste lõhkamiste abil peetakse. [---]

Hiljuti kohale tulnud inimene on sakslaste wäeosa õhku-lendamist sel silmapilgul iseoma silmaga näinud [---]. Künkalt, mille pääl ta seisis, oli näha, kuidas paksude suitsupilwede ja tuleleekide seas inimeste kehaosad õhku lendasid; näha oli, nagu muinasjutus, üleswirutatud käsa, jalgu. . . Inimeste ülikonna osad lendasid üles, wõib olla inimese liha tükkidega. . .

Mõju on põrutaw. Kole pilt kestis mõne silmapilgu; siis oli lõhkemise kohal pikksilmaga suuri aukusid näha, ilma mingisuguse elu awalduseta. Ainult kaugelt näis sakslasi lõhkemise koha juure jookswat. (Postimees 16.06.1916: 3)

Sõja viimastel aastatel uudislugude mittehierarhiline struktureerimine vähenes (1916 – 33%, 1917 – 24%), seda eelkõige kast-struktuuri kasutamise järsu vähenemise tõttu. Selle arvel kasvas moodsa pöördpüramiidi kasutamine taas sõja alguse tasemele (12%), samuti kasvas ülilühikeste lugude hulk (1916 – 37%, 1917 – 44%).

Kokkuvõttes olid aastad 1914 ja 1917 uudislugude struktureerimisviisilt väga sarnased. Teistsugused olid vahepealsed aastad (1915 ja 1916), mil kasutati palju rohkem kast-struktuuri, samuti kombineeritud struktuure (1915) ja romb-struktuuri (1916; vt joonis 1). Võib öelda, et uudiste kommunikatiivne efektiivsus eesti päevalehtedes Esimese maailmasõja jooksul ei paranenud. Sõja lõpul kasutati uudislugudes enam-vähem võrdselt vanamoodsat mittehierarhilit info struktureerimist (24%) ja moodsat hierarhilit info struktureerimist (22%). Infost ülevaate saamiseks tuli lugusid endiselt algusest lõpuni lugeda, olulisem info koondati lugude alguse vähestel juhtudel (1914 ja 1917 – 12–13% kõigist uudislugudest, vahepealsetel aastatel vaid 5% kõigist uudislugudest).

3.3. Toimetamise muutumine

Sõda muutis ajakirjanikud aktiivsemaks – nad toimetasid infot ja täiendasid seda omalt poolt.

Enne Esimest maailmasõda olid eesti ajakirjanikud suhteliselt passiivsed – valdav osa lehest täideti infoga, mis ise toimetusse „kohale tuli” (Pallas 2000: 156–159). Need olid kohalike kirjasaatjate sõnumid, artiklid ja ilukirjanduslikud katsetused; teistest ajalehtedest leitud info; Peterburi telegraafiagentuuri sõnumid; seltside jm

organisatsioonide saadetud eelinfo (või järelinfo) ürituste toimumise kohta. Sellise info puhul olid toimetaja peamised tööriistad käärid (lugude väljalõikamiseks teistest eesti lehtedest) ja sulg (vene- ja saksakeelsete lugude tõlkimiseks).

Lisaks „isetulnud“ materjalile vajas ajaleht juhtkirju, joonealuseid järjelugusid, arvustusi. Neid kirjutasid toimetuse liikmed ja püsisid kaastöötajad. Toimetusest välja läksid ajakirjanikud vaid selleks, et hankida infot kohalikest ametiasutustest, eelkõige linnavalitsusest, kohtust ja politseist. Ja igal toimetuse liikmel olid ka oma seltsielulised erahuvid – kes laulis kooris või mängis teatris, kes käis spordivõistlustel –, neist kirjutasid nad ka ajalehele.

Esimene maailmasõda muutis senist töökorraldust ja aktiveeris ajakirjanikke.

Kõige olulisem on see, et sõjasõnumeid hakati lugejale lahti rääkima. Eelkõige tähendab see, et ametlike staabiteadete vahele või järele pandi selgitused, kus üks või teine mainitud väiksem koht asub, et lugeja saaks vägede liikumist täpsemalt mõista:

O s h a r o w on Radomi kubermangus, Sani suust wersta 20 põhja-põhjalääne pool. T o m a s h e w ' i l i n n on Lwowi – Ljublini raudtee ääres, wersta 5 piirist põhja ja 27 Raawa Russast põhjalääne pool. (Postimees 16.06.1915: 1)

Sellised geograafilised selgitused ilmusid kõigis lehtedes. Neile lisaks avaldati suuri sõjapiirkondade kaarte, mida lugejad usutavasti ka lehtedest välja lõikasid, säilitasid ja kust nad rinnete liikumist jälgisid.

Kõige põhjalikum oli sõjasündmuste kommenteerimisel Päewahe päevauudiste osakonna toimetaja Aleksander Veiler.⁸ Kaas-

⁸ Aleksander Veiler (1887–1950) – ajakirjanik, kirjastaja, poliitikategelane. Mõisaaedniku poeg. Lõpetas Tallinna linnakooli 1902. Töötas kuni 1910. a sepapoisina, rauatreialina ja elektrimontöörina. Seejärel oli ajakirjanik

aegetsed on meenutanud, et toimetuse seinal oli Euroopa kaart, kuhu Veiler kinnitas nõõpnõeltega musta lõnga, mis märkis rindejooni. Pidevalt sündmuste arengut jälgides tõstis ta lõnga vastavalt edasi ja tagasi (Prümmel 1930). Veiler kirjutas igasse lehenumbriisse loo „Wene wõitlusewälja ülewaade“. See oli selgelt ja loogiliselt struktureeritud hübriidžanr. Alguses tõi ta välja viimaste päevade olulisemad arengud rindel („Tänaste telegrammide järele ongi Saksa-Austria wäed juba Weikseli mõlemal kaldal ülespoole surumas.“ Päewaleht 16.06.1915: 3), põimides vajadusel vahele asukohaselgitusi ja viiteid maakaardile. Seejärel kommenteeris ta neid sõjalisi arenguid ja ennustas, mis edasi võiks juhtuda. Siin olid talle abiks ka teistes ajalehtedes ilmunud kommentaarid. Olulisemad vene lehed olid toimetusse tellitud, välismaiste lehtede materjale saatis PTA (põhiliselt refereeriti ja tsiteeriti Prantsuse, Saksa, Rootsi, Inglise ja USA väljaandeid).

Kokkuvõtteks võib öelda, et linnakooliharidusega, 27-aastane väljaõppinud treial Aleksander Veiler oli eesti esimene väliskommentaator, kes tõlgendas eesti lugejale Esimese maailmasõja arenguid järjepidevalt peaaegu kolm aastat. Esialgu avaldas ta lisaks päevakommentaaredele ka nädala- ja kuukommentaare, aga 1915. aastal need kadusid lehest. Olulisi muutusi ei toimunud, sõda oli saanud igapäevaseks rutiiniks.

päevalehtedes Tallinna Teataja, Päewaleht ja Vaba Maa. 1920. a loodi tema juhtimisel tööerakondliku Vaba Maa ümber kirjastusühisus Vaba Maa, mis andis välja eelkõige meelelahutuslikke ja sensatsioonilisi ajalehti-ajakirju. Veiler oli selle kirjastuse ärijuht (sisuliselt omanik) 1920–1940. Lisaks oli ta tööerakondlasena Eesti Asutava Kogu liige 1919–1920, Riigikogu liige 1920–1923 ja 1926–1929. Sügisel 1944 põgenes Rootsi. Suri Kanadas 1950.

4. Välimuse muutused

Esimese maailmasõja alguses muutus ajalehtede välimus oluliselt. Kõige tähtsamad on kolm muudatust, mis kõik seostuvad ka lehtede sisuga: esiteks muutus pealkirjade vorm ja sõnastus, teiseks fotokasutus ja kolmandaks kogu lehenumbri struktuur.

4.1. Pealkirjad

Esimese maailmasõja ajal muutus ajalehtedes radikaalselt nii pealkirjade vorm kui ka sõnastus. Siin on kolm olulist muutust: kasvas pealkirjastatud lugude hulk, pealkirjad muutusid aktiivsemaks ja lehenumbri algusesse loodi pealkirjadele sarnane deklaratiivsete lausete kogum, mis tõi välja olulisemad sõjasündmused.

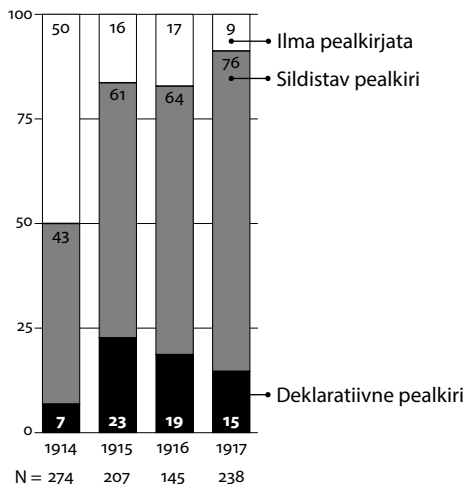
Muudatuste esiletoomiseks jagasin pealkirjad sõnastuse alusel kaheks: sildistavad pealkirjad⁹ ja deklaratiivsed pealkirjad.¹⁰ Lisaks on oluline ka pealkirjastamise osakaal, seetõttu registreerisin võimaluse, et lool¹¹ puudus pealkiri (vt joonis 2).¹²

⁹ Sildistav pealkiri on sõna või fraas, mis ütleb loo teema, sündmuskoha, žanri, info allika, adressaadi vms. Nt „Balti merel.“, „Ametlik päevane teadaanne.“, „Kaukasia sõjawäe staabi poolt.“, „Neile, kes soovivad sõjameestele kingitust saata.“

¹⁰ Deklaratiivne pealkiri ütleb, mis on juhtunud või juhtumas või mida soovitakse juhtuvat. See võis olla verbiga lause, aga sageli oli pealkirja tihendatud ja verb välja jäetud. Nt „Greekamaa saadab sõjawäed koju.“, „Inglise-Prantsuse diivisjon Austrias maale läinud.“, „Turukaup tolli alla!“

¹¹ Lugu on toimetuse materjali hulka kuuluv terviklik tekst, mille algus on selgelt markeeritud (lõik, mille alguses nt kohanimi, autori akronüüm ja/ või kuupäev). Lugude hulka kuuluvad uudised, artiklid, juhtkirjad jm kommentaarid, reisikirjad, sõduritervitused jne. Lühimad lood uuritud ajalehtedes olid 1–2-lauselised telegraafiudised.

¹² Pealkirjata lugu võis alata tüpograafiliselt rõhutatud märksõna(de)ga, nt „**Loksalt.** Turuhinnad olid 11. skp. järgmised: Kartulid 2 rbl. [...]“ (Päevaleht 16.06.1916: 2)

Joonis 2. Lugude pealkirjastamine 1914–1917

Protsent uudislugude arvust. Päevalehtede Postimees, Päewaleht, Tallinna Teataja keskmine (16. juuni lehenumbrid). Joonise aluseks olevad absoluutarvud on toodud artikli lisas.

Esimene oluline maailmasõja ajal toimunud muutus on vormiliste pealkirjade saamine igapäevaseks rutiiniks. Kui enne sõda oli keskmiselt pool lugudest ilma pealkirjata (vaid esiletõstetud märksõnadega loo alguses), siis 1917. aastal oli ilma pealkirjata vähem kui kümnendik lugudest (vt joonis 2). See muutus on just vormiline – nüüd laoti varasemad märksõnad teksti esimese lõigu algusest lihtsalt omaette lõiku ja nii tekkiski *vormiline* pealkiri (vt joonis 3). Enamasti tekitati niiviisi teemat sildistavaid pealkirju, aga kasvas ka deklaratiivsete pealkirjade hulk. Enamik pealkirju olid vähemärgatavad, tekstikirjaga samas suuruses, kuid ka sellisena on see põhimõtteline muutus.

Sõja eel esitleti sündmusi eelkõige valdkondlike rubriikide kaupa ja ühe rubriigi pealkirjastamata uudised moodustasid

visuaalselt terviku („Kohalikud uudised“, „Tööstus ja kaubandus“). Pealkirjade kasutuselevõtuga hakati infot esitlema üksikute sündmuste kaupa, st valdkonna seest toodi olulisena esile üksikud sündmused. See oli samm modernse ajalehe suunas, kus rubriiginimed on väiksed, visuaalselt tagaplaanil; üksiksündmusi esitlevad aga suured silmatorkavad pealkirjad ja fotod.

Tähelepanuväärne on aga see, et lugude pealkirjastamine kasvab eelkõige kohalike, Eesti uudiste seas, mitte sõjauudiste seas. Seega ei saa seda muudatust siduda otseselt sõjaga.

Stankaloff. Olevat toiduaine. Mõist on praegusel ajal küll ainuühtselt toiduainetes ilmas manal korrald, mille juures hinda alanemist näha võib. Kevadel näuti nende hindadest 250 kop., kuna need nüüd mõnel pool juba 100—50 kop. eest tühine müüakse. R—s.

Doff. Turuhinnad olid 11. sept. järgmisel: Kartulid 2 rbl, tühine, vöid 75—80 kop nael, haugi nael 20 k., tursjad 15 kop. nael, munapaar 8—9 kop. ja hapupiima toop 5—6 kop. Mõistatid olid turul rohkem kui jelle oltjad ik peale turunega võitis keegi ülesoltija vöid 65 kop naelast makstes. Mõistad pöidid vöimalik hinda kü odavasti ja müüdi vöi koju tagasi.

— Turupäevad. Kõik peetakse turu jumehubel — kohalike teistivöi vöabrit vöistut hooajal — laupäevadel. R—s.

Marbhoft. Töötegemine vöabastuse mälestusepäeval. 23. mail olid linnades tootud ja kauplused tühid, maal ei tehtud tööd, jelle pöidid vöabastuse mälestuseks toosolekuid — ühe tühaga: üle Eesti maal muutus 23. mai pühaks.

Uus jelts.

Petrogradi föderalise komisjoni poolt registreeriti „Balti kubermangudes olevate põllupidajate jelts, kes sõja läbi kannatada saanud“. Seltsi ajutajate hulgas on riiginõukogu liige parun Wolf, Liivimaa mõisnikkude peamees, jelle ajemik ja veel mitmed Liivi ja Kuramaa mõisnikud. Peakomitee ajukohaks on Petrograd ja jeltsi tegevuse piirkonnaks Eesti, Liivi ja Kura kubermang. Seltsi eesmärk on neile oma liikmetele, kes sõja läbi kannatada saanud, abi anda.

Mootorpaat „Tallinna“.

mis kohaliku Eesti laevanduse oma, alles läinud aastal valmis ja nime Birita vahet võitmate paatide hulgalet kõige suurem, on kuuluvaste ühele Jaroslavi ettevõttele umbes 14,000 rbl. eest ära müüdü. Paat läheb veeteel oma jõul Petrogradist kauba meele kohale ja hakkab seal Volga peal võitma. —1—

Tarbeainete tulet.

—s.— 12. juunil tuli hinnavalitsustele: 3000 puuda riisijahu ja dubliif. ettenäit. 356 puuda värsset tüh.

Joonis 3. Ilma pealkirjata ja pealkirjastatud lühiuudised

Päevaleht 16.06.1916: 2, 3)

Ilma pealkirjata lood algavad tavaliselt esiletõstetud märksõnadega (vasakul), pealkirjad on saadud samasuguseid märksõnu eraldi ritta ladudes (paremal).

Teine muutus seisneb selles, et pealkirjas öeldakse palju sagedamini välja loo kõige olulisem uus info. Seda peegeldab deklaratiivsete pealkirjade hüppeline kasv, nt „Sakslased kahtlustavad vene-lasi dum-dum kuulide tarvitamises.“ (Päevaleht 16.06.1915: 1).

Kui enne sõda oli selliseid deklaratiivseid pealkirju 7%, siis aasta hiljem 23%. Sõja lõpul deklaratiivsete pealkirjade hulk vähenes pisut (vt joonis 2).

Kolmas ja otseselt sõjaga seotud muutus on see, et kõik suured päevalehed löid esikülje algusse deklaratiivsete pealkirjalaadsete lausete kogumi, mis esitas kokkuvõtte olulisematest sõjasündmustest.

Weikseli [= Visla] pahemal kaldal Radomi kub. austrialased taganenud ja rohkeste mehi wangidena kaotanud. – Galitshi all Dnjestri ääres sakslased tagasi löödud. – Kaukasia väerinnal türklaste pealetungimised tagasi tõrjutud. – Türklased üle tuhande mehe surnutena kaotanud. – 15. Kurdi polgu komandör wenelaste kätte wangi langenud. (Päewaleht 16.06.1915: 1)

Seda loetelu rõhutati ka kujunduslikult: laoti mitme veeru laiusele, paksus kirjas, põhitekstist selgelt suuremas kirjas (vähemalt 18p kiri; põhitekst oli 10p kirjas). Mõnel juhul loetelus esiletoodud sündmusi ka hierarhiseeriti kirjakaasutuse abil, ladudes esimesed laused suuremas kirjas (nt Päewaleht kasutas 1915. aastal kolme erinevat kirjasuurust; vt joonis 4). Tallinna Teataja oli kõige innovaatilisem ja alustas 1916. aastal mõnikord sõjasündmuste loetelu *banneriga*.

Sellised laused jäävad pealkirja piirile. Nad olid sõnastatud ja kujundatud nagu pealkirjad, samas ei järgnenud neile lugusid,¹³ sama teemat käsitlevad lood jooksid esiküljel loetelust eraldi, lineaarselt üksteise järel, süstematiseeritud geograafilistesse sõjarubriikidesse (seetõttu ei ole neid loeteluna esitatud lauseid võetud ka lugude pealkirjastamise statistikkasse joonisel 2).

Sellist pealkirjadekogumit lehenumbri alguses võib pidada edasiarenduseks sõjaeelsetest üksikutest suurematest ja laiematest

¹³ Seda on nimetatud ka lehenumbri liidiks (*number lead*; Harro 2001: 176–177, 272–274).

4.2. Fotokasutus

Tähtis roll sõjakajastuses oli päevalehtede „piltidega ilustatud“ tasuta nädalalõpulisadel: Postimehe lisal Wirmalised, Päewalehe lisal Perekonnaleht ja Tallinna Teataja lisal Külaline. Nädalalisad trükiti paremale paberile ja paremate trükimasinatega ning seetõttu oli seal võimalik avaldada tehniliselt kvaliteetsemaid fotosid. Nii koondatigi fotod lisadesse, lehtedes endis ilmus fotosid harva.¹⁴

Alates novembrist 1914 trükiti pildilisades ka tavaliste eesti sõjameeste pisikesi portreefotosid. Esimesed üksikud fotod näitasid lahinguis hukkunud eestlasi ja äratasid ilmselt suurt huvi, sest selliste fotode arv hakkas kohe kasvama. Kuu-paari pärast avaldasid kõik päevalehed üleskutseid fotode saatmiseks:

Palume sõjawäljal wiibiwaid eestlasi ja nende omakseid meie lehe laupäewases lisas „Külalises“ awaldamiseks piltisid sõjawäljal wahwuse-tegusid korda-saatnud Eesti sõjameestest, haawatutest ja langenutest. Pildid jääwad rikkumata ja saadetakse pärast tarwitamist kohe tagasi. (Tallinna Teataja 14.01.1915: 3)

Kõige rohkem ilmus sõdurifotosid 1915. aastal Perekonnalehes. Näiteks 13. märtsist 17. juulini 1915 ei ilmunud seal ühtki iseseisvat lugu, avaldati ainult sõjafotosid ja nende allkirju, sh igas numbris 30–40 pisiportreed eesti sõjameestest, igapäev juures lause või paar mehe sõjateest, nt

¹⁴ Siinsest analüüsist on lehtede endi fotokasutus kõrvale jäetud just fotode vähesel hulgal tõttu (vt Kurvits 2010: 191–194). Erandiks oli Päewaleht, mis 10.03.1915–20.05.1917 avaldas esiküljel foto või paar (2–3–4 korral nädalas, viimastel kuudel harvem). Kõik fotod olid välismaised ja valdavalt seotud sõjaga. Ilmselt olid fotode klišeed saadud laenuks mõnelt Vene või välismaiselt väljaandelt.

Ja an Hansu p. Männik, lipnik; astus min. aasta aprillikuus wabatathlikult sõjawäkke, lõpetas 15. now. lipniku-kursused. Saadeti detsembri wiimaste päewade sees tuleliinile. Kaks korda põrutada saanud. (Perekonnaleht 17.06.1916: 92)

1915. aasta sügisel jäid seisma Postimehe ja Tallinna Teataja nädalalised, 1916. aasta algul jäi fotosid vähemaks ka Perekonnalehes. Põhjuseks oli eelkõige sõjast tingitud tsingipuudus (tsinkplaatidele tehti fotode klišeed (= trükivormid), Euroopas olid suured tsingi-maardlad Austrias), üha raskem oli hankida kvaliteetset paberit. Perekonnaleht lõpetas ilmumise septembris 1916, edaspidi kajastati sõda ajalehtedes ilma eesti piltideta.

4.3. Kujundushierarhiad

Kohe sõja esimestel päevadel andsid ajalehtedele uudse visuaalse vormi kaks tähendusrikast muutust senistes kujundushierarhiates.

Esiteks, uudised tõsteti kõige olulisemale kohale ajalehes – esilehekülje algusse (Postimehes 16. juulil, Päewalehes 13. sept 1914).¹⁵ Seni oli alates 1880. aastatest (kui eesti ajalehed hakkasid kasutama suurt ehk A3 ja sellest suuremat formaati) lehtede esiküljel olnud tavaliselt kaks pikka juhtkirja ja joonealune järjeromaan. Uudised järgnesid esikülje lõpus või teisel leheküljel (Kurvits 2010: 168–172).

¹⁵ Tallinna Teataja tõi kõige värskemaid sõjauudised esiküljele alles 1. juunil 1915 (varem ilmusid need 2. leheküljel). Siin ei olnud põhjuseks mitte soov sõjauudiseid tagaplaanil hoida, vaid tehnilised takistused. Trükimasina rikke ja varuosade puuduse tõttu tuli lehte trükkida vanal kiirpressil (Tallinna Teataja 16.12.1915: 4). Erinevalt rotatsioonimasinast ei võimaldanud aga kiirpress trükkida korraga lehepoogna mõlemale poolele, vaid ühele poole. Et trükivärv saaks kauem kuivada ning määriks pakkimisel ja edasi-toimetamisel vähem, trükiti kiirpressil esmalt lehenumbri välimised küljed (lk 1 ja 4). Nende trükkimise ajal lisati seestmistele külgedele (lk 2–3) veel kõige värskemaid uudiseid (Kurvits 2010: 169).

Ainult väga erakordsete sündmuste puhul pääsesid uudised esiküljele juhtkirjade vahele või asemele, näiteks revolutsioon Portugalis 1910 või kirjanik Lev Tolstoi surm 1910 (vt nt Postimees 08.11.1910: 1). Nüüd aga pandi uudised järjekindlalt ajalehe algusse ja olulisemate sõjauudiste *järel* tulid kaks juhtkirja (esikülje lõpus või teisel leheküljel). See on põhimõtteline muutus. Tava alustada lehenumbrit pikema artikli või juhtkirjaga näitab, et varasema eesti ajalehe fookus oli valgustuslik, nüüd aga tõsteti esiplaanile informeeriv funktsioon (vt Kurvits 2010: 336, 357). Seega võib öelda, et Esimese maailmasõja algul muutus eesti õpetlik-hariv ajakirjandus uudisajakirjanduseks.

Teine oluline uuendus oli visuaalse hierarhia kasutuselevõtmine sündmuste tähtsuse rõhutamiseks. Sõjaeelsed ajalehed nägid välja visuaalselt ühetaolised – üheveerulised lood jooksid üksteise järel, liigendamiseks üksikud rubriiginimed ja pealkirjad, laotud paksus ja tekstikirjast õige pisut suuremas kirjas (Kurvits 2010: 126–128). Sõja algul aga hakati rõhutamiseks üksikuid sõjasündmusi kajastavaid lugusid laduma suuremas paksus kirjas ning olulisemaid lauseid ja märksõnu tekstis sõrendatud kirjas. See muutis lehe välimuse varasemast intensiivsemaks, liigendas lehte silmatorkavamalt ja selgemalt ning tõstis olulisema info lugeja jaoks esile (vt joonis 4).

5. Arutelu ja kokkuvõtte

Kui võtta kokku eesti kesksete päevalehtede sisu ja välimuse muutused 1914–1917, siis ülivaldav osa neist toimus sõja alguses.

- Sõjainfo „ujutas” toimetused üle. Sõda toodi lugejatele lähedale, kirjutades palju tavalistest eesti sõduritest. Samas ühendati lugejad lehe ja liitlasvägedega üheks pereks, kasutades meie-vormi ning näidates sõda propagandistlikult Venemaa ja tema liitlaste pilgu läbi. Teisalt ühendati eesti lugeja kogu sõdiva maailmaga.

- Sõda esitati žanriliselt variatiivselt.
- Ajakirjanikud muutusid aktiivsemaks, hakkasid sõjainfot juurde hankima ja seda lugejate jaoks tõlgendama, pealkirjastama, hierarhiseerima.
- Sõda toodi lehenumbri fookusse, uudised toodi esiküljele, lehenumber juhatati sisse olulisemate sõjasündmuste loeteluga.
- Olulisi uudiseid hakati kujunduslikult esile tõstma, uudislugude pealkirjastamine muutus lehes tavaliseks.

Maailmasõja-aegsetest lehtedest on näha, kuidas sõda oli suur ühendaja. Ühelt poolt liitis Suur sõda eesti ajaleheveergudel kokku kogu maailma, sõtta olid haaratud riigid kõigis maailmajagudes ja ka eestlased olid osa sellest maailmaajaloolisest sündmusest. Teiselt poolt liitis Suur sõda ajalehelugeja ja eesti ajakirjanduse. Tavalised Eesti Sõjamehed olid ajalooliste sündmuste pealtnägijad, ajakirjanikud aga olid kodus, Eesti lehetoimetustes. Seetõttu said tavalistest eestlastest (nii sõduritest kui nende sugulastest-tuttavatest) väga sageli ja väga kergesti ajalehtede kaasautorid ja ajalehelugude tege-lased. Esimese maailmasõja aegne ajakirjandus oli tõeline rahvaaja-kirjandus nii sisult kui autorkonnalt.

Sõja mõjul tõsteti ajalehtedes esiplaanile uudised, aga me ei näe eesti lehtedes uudisžanri moderniseerumist. Ajalehed ei hakanud rohkem kasutama uudiste moodsat, hierarhilist struktureerimist, vaid hoopis kombineeritud žanre, kus oli koos lühiuudise, arvamuso- loo ja reportaaži elemente; loetelusid ning muid „süsteemiväliseid“ žanre. Põhjuseks on info üleküllus. Ajakirjanike põhiprobleem oli info mahutamise lehte ning põhiline lahendus oli info tihendamine ja kokkusurumine.

Info esitamise kvaliteedi parandamist leiame hoopis selles, et ajakirjanikud rääkisid lugeja jaoks lahti Vene aladel toimuvate

lahingute käigu ja rinde liikumise, lisades ametlikele sõjauudistele selgitused mainitud linnade, külade, jõgede, mägede jne asukoha kohta. Ennekõike lahati just neid lahinguid, mis olid lugejatele geograafiliselt kõige lähemal ja kus osalesid eesti sõdurid.

See võte ei kajastu žanrilises moderniseerumises (mida ajakirjandust uurides tavaliselt mõõdetakse), aga näitab siiski eesti ajakirjanike modernset suhtumist lugeja informeerimisse. Selline ajakirjanik ei ole enam info passiivne koondaja ja vahendaja, vaid aktiivne selgitaja.

Teisalt tuli sõja ajal lehtedesse ka kujundusega seotud muudatusi, mis tõstsid info serveerimise kvaliteeti. Olulise info rõhutamiseks laoti tekst või tekstiosa suuremas ja/või paksemas kirjas, olulisemad sündmused öeldi välja lehenumbri alguses, lugusid hakati järjekindlalt pealkirjastama.

Hiljemalt 1916. aastaks asendus sõja erakordsus rutiiniga ja vaibus sõja alguses nii tavaline Vene patriotismi puhang. Koos sellega loobuti mitmetest uuendustest. Sõjainfo osakaal ja temaatiline variatiivsus vähenesid, Tavaline Eesti Sõjamees nihkus ajalehes tagaplaanile, žanriline variatiivsus vähenes, visuaalne hierarhiseerimine vähenes. Toorainete puuduse tõttu kadusid lehtedest fotod, päevalehtede pildilised lõpetasid ilmumise. 1916. aasta suvel kirjutas Tallinna Teataja lühikeses repliigis: „Keset kõige suuremaid ja otsustavamaid [sõja]sündmusi on ajalehed, nii hästi Wene kui ka Eesti omad, igavad ja sisuta ja hapukurgi lõhn lööb igast artiklist, igast sõnumist wastu.” (Anon 1916) Veelgi enam lükkasid maailmasõja tagaplaanile 1917. aasta Veebruarirevolutsiooni järgsed segadused Venemaal. Kuigi sõjainfo pandi endiselt lehenumbri algusse, suruti see kokku ühele veerule ja rohkem sõjast ei räägitud, tagapool „valitses” Vene Ajutine Valitsus oma otsuste ja segadustega. Muu hulgas piiras Ajutine Valitsus ka ajalehtede mahtu, põhjuseks paberipuudus.

Kas on alust pidada esitatud muutuste vallandajaks just Esimest maailmasõda, aga mitte muid majanduslikke, ühiskondlikke või ajakirjanduslikke tegureid?

Sõjainfo valitsemine, sõjateema ja uudiste tõstmine lehenumbri fookusesse on otseselt seotud sõjaga. Ühiskonna teadvuses tõusid esiplaanile kiired uudised, mis andsid teada lugejaid tugevalt mõjutavatest sündmustest. Tänapäeva termineid kasutades võib öelda, et tekstide valimise ja esiletõstmise keskseks teguriks sai sündmuste uudisväärtus, ennekõike mõjusus (sündmuste mõju lugejate elule), konfliktus, sündmuste psüühiline ja geograafiline lähedus, värskus ja aktuaalsus (vt Hennoste 2008: 30).

Žanrilise variatiivsuse kasv seostub tugevalt asjaoluga, et ajakirjanduse allikabaas avarus sõja ajal märgavalt. Infot hangiti kõikvõimalikest allikatest, ametlikest teadaannetest kuni sõdurite erakirjadeni.

Kujunduses võeti pidevalt ja süstemaatiliselt kasutusele võtted, mida varem oli kasutatud üksnes üksikutel erakordsetel juhtudel (nt suuremad ja laiemad pealkirjad, uudiste toomine lehenumbri fookusse). Seega need võtted olid juba järele proovitud, aga varem ei olnud põhjust väljakujunenud süsteemi muuta ja uusi võtteid järjekindlalt kasutada. Sõjasündmuste mõjusus, aktuaalsus, erakordsus ja lähedus andis ajendi senise süsteemi muutmiseks.

Majanduslikud, ühiskondlikud ja toimetuslikud tegurid toimidsid pigem uuenduste takistajana.

Sõja ajal kasvas küll ajalehtede sissetulek (tiraažid kasvasid järele), kuid samas muutus keerukamaks ja kulukamaks tooraine ja masinate varuosade hankimine välismaalt (tsink fotoklišeede jaoks, paber trükkimiseks [Soomest], trükivärv). Ajalehtede trükitehnika Esimese maailmasõja ajal ei paranenud, kasutati neidsamu ladumis- ja rotatsioonimasinaid, mis olid ostetud enne sõda, 1909.–1910.

aasta paiku.¹⁶ Nii ei soodustanud majanduslikud võimalused uuenduste tegemist, vaid pigem takistasid.

Tsensusur sõja ajal tugevnes, samas ei ole siin analüüsitud uuenduste hulgas nähtusi, mis oleks tekkinud tsensuuri tugevnemise mõjul või mida saaks siduda näiteks tsensuurist möödahiilimise sooviga.

Samuti ei toimunud märkimisväärseid muutusi ajakirjanikkonnas, toimetuste koosseise ei suurendatud. Hiljem on meenutatud, et sõja alguses, 1914. aasta suvel oli olukord pigem vastupidine: Balkani „ärevust“ peeti mööduvaks nähtuseks ja näiteks Postimehe toimetuse põhijõud olid „hapukurgihooajaks“ puhkama ja reisima sõitnud (Anon 1953: 66).

Mis jäi maailmasõja ajal toimunud uuendustest ajalehtedesse alles? Eelkõige kaks põhimõttelist muutust. Esiteks, uudised jäid lehenumbri algusse. Esimese maailmasõjaga sai Eestis alguse uudisajakirjanduse ajastu, kus ajalehe keskmeks oli päevakajaline info. Nii jäi see kuni Nõukogude okupatsioonini 1940 (Kurvits 2010: 208–210).

Teiseks, uudiste pealkirjastamine jäi püsima ja muutus edaspidi üha intensiivsemaks. 1920. aastate alguses hakati kasutama üha suuremaid, silmatorkavamaid, konkreetsemaid, detailsemaid pealkirju (Kurvits 2010: 216–218). Seega tehti just Esimese maailmasõja algul põhimõtteline muutus sündmuste esitlemisel – senine temaatiliste valdkondade väljapakkumise süsteem hakkas lagunema, valdavaks sai lugude väljaserveerimine ükshaaval.

Mõlemad püsijäänud muutused on seotud ajalehe visuaalse vormiga, samas kui sisulised ja temaatilised muutused olid ajutised, seotud sõja kuluga. Temaatikas ja žanrilises mitmekesisuses peegeldus sõja vaim – esialgu vaimustus, segadus, kõikehõlmavus, hiljem üha rohkem rutiin, piirangud, tüdimus.

¹⁶ Vaid Tallinna Teataja ostis 1915. aastal vana rotatsioonimasina asemele uue (Tallinna Teataja 16.06.1915: 4).

Seega – sõda oli erakordne sündmus, mis lõi segi ajakirjandustöö senised rutiinid. Sõja-aastate lehtede lugemine annab intensiivse kohalolekutunde. Olles süstemaatiliselt läbi uurinud kesksed eestikeelsed ajalehed aastatel 1806 kuni 2015 (vt Kurvits 2010), võin öelda, et mitte kunagi varem ega hiljem ei ole eesti ajakirjandus ja lugejad üksteisele nii lähedal olnud ja omavahel nii tihedalt seotud olnud kui Esimese maailmasõja aastail 1914–1916. Sõda muutis maailma, ajalugu sündis just praegu ja just siin ning tavalised eestlased tajusid end selle osalistena.

Kasutatud allikad

Külaline 1914–1915

Perekonnaleht 1914–1916

Postimees 1914–1917

Päewaleht 1914–1917

Tallinna Teataja 1914–1917

Wirmalised 1914–1915

Kontentalüüsiga on uuritud Postimees, Päewaleht ja Tallinna Teataja 16.06.1914, 16.06.1915, 16.06.1916, 16.06.1917 (vkj)

Kirjandus

Anon 1916. Hapukurgi päewil. – Tallinna Teataja 07.07, 2.

Anon 1953. „Nüüd üles, Vene alamad...” – Väliseestlase kalender 1954. New York: Nordic Press, 66–73.

Aru, Krista 2002a. Eesti ajakirjandus aastatel 1766–1940. – Eestikeelne ajakirjandus 1766–1940. I. A–N. Toim Endel Annus, Tiina Loogväli. Tallinn: Eesti Akadeemiline Raamatukogu, 20–51.

Aru, Krista 2002b. Konstantin Päts ja „Teatajad”. – Konstantin Pätsi tegevusest. Koost Külle Arjakas. Tallinn: MTÜ Konstantin Pätsi Muuseum, 23–53.

Aru, Krista 2008. Üks kirk, kolm mõõdet. Peatükke eesti toimetajakesksest ajakirjandusest: K. A. Hermann, J. Tõnisson, K. Toom. Tartu: EKM Teaduskirjastus.

- Barnhurst, Kevin G.; Nerone, John 2001. *The Form of News. A History.* New York–London: Guilford Press.
- Broersma, Marcel 2007. Visual strategies. Dutch newspaper design between text and image 1900–2000. – *Form and Style in Journalism. European Newspapers and the Representation of News 1880–2005.* Ed. Marcel Broersma. Groningen Studies in Cultural Change. Volume XXVI. Leuven–Paris–Dudley (Massachusetts): Peeters, 177–198.
- Donsbach, Wolfgang (Ed.) 2008. *The International Encyclopedia of Communication I–XII.* Malden etc: Blackwell.
- Fairclough, Norman 1994. *Language and Power.* London–New York: Longman.
- Grünfeldt, Peeter 1923. *Minevikku jälgimas.* Tallinn: Varrak.
- Harro, Halliki 2000. Ajakirjandusžanride areng. – *Peatükke Eesti ajakirjanduse ajaloost 1900–1940.* Koost Epp Lauk. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 97–107.
- Harro, Halliki 2001. *Changing Journalistic Conventions in the Press. Empirical studies on daily newspapers under different political conditions in 20th century Estonia.* Oslo: University of Oslo.
- Harro-Loit, Halliki 2005. Historical development of the news format in Estonia 1920–1990. – *Diffusion of the News Paradigm 1850–2000.* Eds. Svennik Høyer, Horst Pöttker. Göteborg: Nordicom, 185–197.
- Hennoste, Tiit 2008. *Uudise käsiraamat. Teine, kohendatud trükk.* Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Høyer, Svennik; Nonseid, John 2005. The half-hearted modernisation of Norwegian journalism 1908–1940. – *Diffusion of the News Paradigm 1850–2000.* Eds. Svennik Høyer, Horst Pöttker. Göteborg: Nordicom, 123–136.
- Høyer, Svennik 2007. Rumours of modernity. How new American journalism spread to Europe. – *Form and Style in Journalism. European Newspapers and the Representation of News 1880–2005.* Ed. Marcel Broersma. Groningen Studies in Cultural Change. Volume XXVI. Leuven–Paris–Dudley (Massachusetts): Peeters, 27–46.
- Hutt, Allen 1973. *The Changing Newspaper. Typographic Trends in Britain and America 1622–1972.* London: Gordon Fraser.

- Kokk, Aavo; Aru, Krista (koost) 2005. „Päevaleht“ ja tema ajastu. Tallinn: Eesti Päevaleht.
- Kolstrup, Søren 2005. Telling the news. Danish newspapers 1873–1941/2000. – Diffusion of the News Paradigm 1850–2000. Eds. Svennik Høyer, Horst Pöttker. Göteborg: Nordicom, 105–122.
- Kruustee, Juhan 1938. Lehemeeste esimesi ühisalgatusi. – Õitsituled XVI. Tallinn: Eesti Ajakirjanike Liit, 71–72.
- Kurvits, Roosmarii 2010. Eesti ajalehtede välimus 1806–2005. Dissertationes de mediis et communicationibus Universitatis Tartuensis 10. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kurvits, Roosmarii; Pallas, Anu 2014. Brendekenist Peegliini. Eesti ajakirjanduse biograafiline lühileksikon 1689–1940. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- LeMahieu, D. L. 1988. A Culture for Democracy. Mass Communication and the Cultivated Mind in Britain Between the Wars. New York: Oxford University Press, Clarendon Press.
- Lippmann, Walter 1931. Two revolutions of the American press. – Yale Review 20 (3), 433–441.
- Marzolf, Marion T. 1984. American ‘new journalism’ takes root in Europe at end of 19th Century. – Journalism Quarterly vol 61(3), 529–536, 691.
- Mervola, Pekka 1995. Kirja, kirjavampi, sanomalehti. Ulkoasukierre ja suomalaisten sanomalehtien ulkoasu 1771–1994. Helsinki–Jyväskylä: Suomen Historiallinen Seura, Jyväskylän yliopisto.
- Metsanurk, Mait 2005. Mälestused. Tee algul. Koolipoisist kirjanikuks. Tartu: Ilmamaa.
- Mott, Frank Luther 1962. American Journalism. A History: 1690–1960. Third Edition. New York: Macmillan.
- Noelle-Neumann, Elisabeth; Schulz, Winfried; Wilke, Jürgen 1994. Publizistik, Massenkommunikation. Das Fischer Lexikon. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Pallas, Anu 2000. Ajalehe kirjutajast ajakirjanikuks. – Peatükke Eesti ajakirjanduse ajaloost 1900–1940. Koost Epp Lauk. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 146–164.
- Peegel, Juhan; Aru, Krista; Issakov, Sergei; Jansen, Ea; Lauk, Epp 1994. Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed. Eesti ajakirjanduse arengust (XVII

- sajandist XX sajandini). Tartu–Tallinn: Tartu Ülikooli ajakirjandusosakond, Eesti Akadeemiline Ajakirjanduse Selts.
- Peegel, Juhan 1998. See leht olgu teile üks juhataja... Meie esimese ajalehe sisust. – Tartu maa rahwa Näddali-Leht. Koost Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, Eesti Kirjandusmuuseum, 11–24.
- Prümmel, Joosep 1930. Kolm sõja-aastat Päewalehe talus. – Päewaleht 16.12, 19.
- Pusta, Karl Robert 2010 [1936, 1964, 1966]. Kehra metsast maailma. Saadiku päevik. Kirjad kinnisest majast. Eesti mälu, 37. Tallinn: Eesti Päevaleht, Akadeemia.
- Pöttker, Horst 2003. News and its communicative quality: the inverted pyramid – when and why did it appear? – Journalism Studies vol 4(4), 501–511.
- Pöttker, Horst 2005. The news pyramid and its origin from the American journalism in the 19th Century. – Diffusion of the News Paradigm 1850–2000. Eds. Svennik Høyer, Horst Pöttker. Göteborg: Nordicom, 51–64.
- Schudson, Michael 1978. Discovering the News. A Social History of American Newspapers. New York: Basic Books.
- Titscher, Stefan; Meyer, Michael; Wodak, Ruth; Vetter, Eva 2000. Methods of Text and Discourse Analysis. London–Thousand Oaks (California): Sage.
- Veski, Johannes Voldemar 1974. Mälestuste raamat. Tallinn: Eesti Raamat.
- Wijffes, Huub 2007. Modernization of form and style in Dutch journalism 1870–1914. – Form and Style in Journalism. European Newspapers and the Representation of News 1880–2005. Ed. Marcel Broersma. Groningen Studies in Cultural Change. Volume XXVI. Leuven–Paris–Dudley (Massachusetts): Peeters, 61–80.
- Wolf, Mariëtte 2007. An Anglo-American newspaper in Holland. Form and style of *De Telegraaf* (1893–1940). – Form and Style in Journalism. European Newspapers and the Representation of News 1880–2005. Ed. Marcel Broersma. Groningen Studies in Cultural Change. Volume XXVI. Leuven–Paris–Dudley (Massachusetts): Peeters, 81–94.
- X. 1914. Sõda ja rahwaste lootused. – Tallinna Teataja 22.09, 1.

Lisa. Kontentanalüüsi tulemused (absoluutarvud)

UUDISLUGUDE STRUKTUUR	Kronoloog	Kast	Pööratud püramiid	Romb	Muud	Määramatu	Kokku (N)
1914 kolm lehte	56	32	33	27	2	89	257
Postimees	21	14	7	10	4	32	88
Päevaleht	21	13	17	7	7	32	97
Tallinna Teataja	14	5	9	10	9	25	72
1915 kolm lehte	13	58	10	25	35	47	188
Postimees	5	20	2	6	8	15	56
Päevaleht	2	20	3	7	13	21	66
Tallinna Teataja	6	18	5	12	14	11	66
1916 kolm lehte	7	34	6	21	10	45	123
Postimees	1	12	4	11	8	18	54
Päevaleht	3	12	1	7	1	20	44
Tallinna Teataja	3	10	1	3	1	7	25
1917 kolm lehte	23	29	26	22	23	95	218
Postimees	4	11	4	4	9	24	56
Päevaleht	9	9	7	10	6	35	76
Tallinna Teataja	10	9	15	8	8	36	86

LUGUDE PEALKIRJASTAMINE	Pealkirjata	Sildistav pealkiri	Deklaratiivne pealkiri	Kokku (N)
1914 kolm lehte	137	118	19	274
Postimees	55	38	2	95
Päewaleht	33	57	13	103
Tallinna Teataja	49	23	4	76
1915 kolm lehte	34	126	47	207
Postimees	10	41	12	63
Päewaleht	11	42	19	72
Tallinna Teataja	13	43	16	72
1916 kolm lehte	25	93	27	145
Postimees	14	31	14	59
Päewaleht	10	31	11	52
Tallinna Teataja	1	31	2	34
1917 kolm lehte	21	182	35	238
Postimees	7	54	4	65
Päewaleht	10	52	19	81
Tallinna Teataja	4	76	12	92

Changes in Estonian newspapers during World War I, 1914–1917

Key words: war, Estonian journalism, news genres, journalistic photos, visual form of newspapers, Estonian language

This paper explores how World War I influenced the content and the visual form of the Estonian core dailies *Postimees*, *Päevaleht* and *Tallinna Teataja* in 1914–1917. The beginning of the war brought about several rapid changes in Estonian newspapers.

The vast majority of editorial content was made up of war information. War was brought close to the reader as the fate and activities of common Estonian soldiers were constantly discussed. At the same time, newspaper readers were united with the allied war forces by the use of the inclusive ‘we’ in official war reports. War was seen through the eyes of the Russian Empire and their allies.

War was presented using more varied newspaper genres. However, newspapers did not modernise their news genres, e.g. use more modern, hierarchical news structures, such as the inverted pyramid. Instead, the use of combined genres, which included elements of short news, commentary and reportage, increased. This was the result of an over-abundance of information.

Journalists became more active in acquiring information and explaining official news to their readers (e.g. explaining in detail the locations of war events).

In newspaper design, the techniques which were previously used only for extraordinary events were now introduced on a daily basis. This increased the quality of information presentation. In order to emphasize essential information, each issue of a newspaper started with the listing of important war events, war news was transferred

to the front page, there were many more headlined news stories, and a few single war stories were wholly or partially set in bigger and/or bolder typefaces.

The domination of war information, the introduction of war topics and news as the focus of the newspaper were directly connected to the war. News value became the main factor in news selection and in how news items were presented. The growth of general variability was directly related to the fact that the variability of information sources grew considerably. Information was obtained from official news bulletins as well as from private letters of civilians and soldiers.

Two innovations introduced during World War I were maintained in newspapers after the war. Firstly, news remained at the front page of the newspaper, starting the era of news journalism in Estonia (replacing the previous enlightening-instructive journalism). Secondly, headlined news stories did not disappear from newspapers; rather, headlines grew bigger and became more precise. Lasting changes were related to the visual form of newspapers, whereas contextual and topical changes were temporary, related to the progress of World War I.